

Verden i Christiania

– et stukktak fra 1662

av Kari Telste

En stor stukkhimling hvelver seg over det som var barokkrommet i den gamle Bysamlingen. En fremmed verden med allegoriske framstillinger av de fire den gang kjente verdensdeler åpenbarer seg. I fire felt utfolder 1600-tallets forestillinger om Europa, Asia, Afrika og Amerika seg omslynget av en frodig verden av dyr og fugler, blomster og frukter. Ikke mye er kjent om dette taket ut over at det er datert 1662 og sto i Kongens gate 5. Dette pirrer nysgjerrigheten. Er det mulig å oppspore flere opplysninger om takets historie?

«Som en av aarets bedste erhvervelser maa vel regnes det gamle tak fra Kongens gate 5 i Kristiania», heter det i Norsk Folkemuseums årsmelding 1916-17. I dag kan vi undre oss over hvordan et tak på omkring 30 m² ble flyttet fra Kvadraturen til Bygdøy. «Flytningen av det skjøre materialet ble en triumf for Aalls praktiske talent», står det megetsigende i museets 25-årsberetning. Riktignok hadde det vært noen «små nervepirrende episoder» underveis, men taket kom fram uten uhell og ble straks montert i barokkrommet i Bysamlingen. Der står det fortsatt.

Nå skal de fire verdensdeler snart fram i lyset igjen. I den nye utstillingen skal det danne en himling over et av utstillingsens hovedtema: hvordan nye ideer, varer og kunnskaper kom til Norge gjennom kontakt med verden utenfor, og hvordan denne kontakten endret hverdagslivet gjennom 300 år. Her skal det dreie seg om selve taket. Hvem fikk satt det opp? Hvem var gipsmakeren og hvor fikk han motivene til de fire verdensdeler fra?

HVEM BODDE HER I 1662?

Et sentralt plassert årstall tidfester stukktaket til 1662. Det er ikke kjent hvem som den gang eide gården i Kongens gate 5. Det er likevel nærliggende å tenke seg at han var en mann med blikket vendt utover den lille byen Christiania, og at han ville vise fram sin kunnskap om verden, både for lokalbefolkningen og for utlendinger som kom til byen. Kan han ha vært en av mange innvandrere som kom til Christiania på denne tiden? Sporene peker i første omgang mot tollerens Nicolaj Flyg.

I 1694 ble det holdt auksjon i Kongens gate 5 i dødsboet etter Nicolaj Flyg. Samme år ble resten av boet skiftet. Flyg hadde vært gift med Isabella Rebers og etterlot seg syv voksne barn, tre sønner og fire døtre. Sønnene oppholdt seg i Hamburg og Altona. Navnene Rebers og Flyg (Flüg, Flügge eller Flüggen), sammen med en tysk bibel og andre tyske bøker i boet, kan tyde på at familien opprinnelig kom fra Tyskland.

Ingen hadde meldt seg som kjøper av gården under auksjonen. Huset med åtte kakkelovner i jern og annen nagelfast innredning – stukktaket er ikke nevnt – tilfalt derfor sønnene. De skulle på «deris Egen Efventyr og Resico» bruke det til felles beste. Det var den eldste sønnen – også han kalt Nicolaj Flyg – som snart etter flyttet inn i Kongens gate 5 med sin unge familie. Han var skarpretter i Christiania, og døde allerede i 1700.

Hvor lenge hadde familien bodd i Kongens gate? I manntall og skattelister for årene 1680–1701 finner vi stadig Nicolaj Flyg i vestre kvarter i Christiania, sannsynligvis i Kongens gate 5. Listene gir et lite glimt inn i hans hushold. I 1683 betalte tollbetjent og borger Nicolaj Flyg kopp- og kvegskatt for seg selv, syv barn, en skrivekar, en annen tjener og to tjenestepiker. I 1684 hadde han en arbeidsmann, Hans Helgesson som bodde i Vaterland, til å gå på brygga for seg.

I manntall fra 1661–1663 finnes ingen spor etter Nicolaj Flyg. Mye tyder likevel på at han kom til byen sommeren 1662. 10. juli 1662 ble han nemlig utnevnt til overtollbetjent i Christiania, og fra 1670 ble han også trelast- og tjæretjendeskriver. Gikk han straks i gang med å få satt opp et stukktak? Den nye overtollbetjenten ville kanskje vise at han i bagasjen hadde kunnskaper, impulser og erfaringer fra en større verden? Så langt finnes imidlertid ingen sikre opplysninger som allerede i 1662 knytter Flyg til Kongens gate 5. Inntil vi finner en avgjørende puslebit, kan det altså like gjerne ha vært en annen.

HVEM LAGET STUKKTAKET?

Også gipsmakeren skjuler seg i historiens mørke. Kan det ha vært Jens Jenssen Vinde som laget taket? Da det ble overført til Norsk Folkemuseum i 1917 var det flere ting som talte for ham. Det ble vist til at professor Gustav Storm hadde skrevet at «dønnikemesteren» Jens Jenssen Vinde i 1637 hadde laget noen tak med «Historier, Frugter, Engler og Løvverk» på Akershus. Dessuten antok Alf Collett i boka Gamle Kristianiabilder at Vinde sto bak taket i Kongens gate 5. Endelig var det flere tak etter Vinde i de gamle gårdene i Kvadraturen. Andre ting talte mot: «Isaafald maatte Jens Jenssen Vinde være temmelig gammel, da han laget dette tak, og antagelig er det en helt anden». Konklusjonen ble – som det framgår av en gjenglemte etikett i Bysamlingen – at en «ukjent mester» hadde laget taket.

Det kan likevel ikke utelukkes at Vinde var mesteren. I årene 1661–1663 bodde nemlig Jens Jensen Dønnicher i en gård i Christianias nordre kvarter, trolig den samme dønnikmester Jens Vinde som det refereres til i kildene. Uansett om det er Vinde eller en annen: Hvor var motivene til de fire verdensdeler hentet fra? Taket består av fire sirkulære felt, hvert med sin allegoriske framstilling i form av en kvinnefigur med bestemte attributter. Lignende allegoriske framstillinger går igjen på tittelblad i atlas fra slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet.

Fra barokkrommet i Bysamlingen. Stukktaket med de fire verdensdeler: Asia og Europa til venstre, Amerika og Afrika til høyre. Kontinentene omkranser et kløverformet midtfelt med fire engler som holder oppe en laurbærkrans. Årstallet 1662 er satt inn midtfeltet. Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Allegoriene representerte på sett og vis essensen av hvert kontinent, og viser hvilke forestillinger europeerne den gang hadde av seg selv og fremmede kontinenter.

Kvinnefiguren som representerer Europa er gjerne utstyrt med et hevet septer og et rikseple på toppen av hodepynten, noe som understreker Europa som verdens hersker. Asia med sin rikdom er framstilt som en svakere feminin part. Afrika og Amerika ble i motsetning til det siviliserte Europa og Asia regnet som ville og eksotiske kontinenter, og var derfor framstilt som nesten nakne kvinnefigurer. For å finne hvor motivene til slike framstillinger er hentet fra, må vi ut i Europa, til Antwerpen.

KARTOGRAFENES VIDUNDERLIGE NYE VERDEN

Havnebyen Antwerpen ble på 1500-tallet et senter for kartografer. I takt med at nye kontinenter ble oppdaget, måtte ny kunnskap om verden stadig bearbeides. Geografi ble et nytt kunnskapsfelt, og kartografene var drevet av ønsket om å forstå de nye og ukjente områdene der handelsmenn og reisende trengte inn. Til Antwerpen kom ny kunnskap om naturfenomener og nye farer, om nye handelsvarer og nytelsesmidler, om fremmede folkeslag og mulige ferdselsruter. Kart, globuser og atlas ble stadig omarbeidet i lys av ny kunnskap, alle underbare og utrolige nye oppdagelser om verden ble visualisert.

Den nye kartografien virket som en magnet på kunstnere og håndverkere, gravører, trykkere og bokbindere. Trykke- og forlagshus i Antwerpen ble kunnskapssentre der en intellektuell elite, kunstnere, håndverkere og handelsfolk møttes, og nye opplysninger om geografiske oppdagelser ble utvekslet. Her ble det utarbeidet tegninger, kobberstikk og mønsterbøker som dannet forelegg for atlasutgivelser og andre kunstneriske framstillinger av verden.

To ugler er plassert på hver side av midtfeltet. Deres glassøyne må ha glitret i skinnet fra lysekronen.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Asia er framstilt som en påkledd kvinne, sittende på en knelende kamel eller dromedar og med en spiss orientalsk hodepyrd. I hånden har hun et røkelseskar, og hun er omgitt av to elefanter og en løve.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Europa er framstilt i en brynjeaktig kledning. På hodet har hun hjelm med rikseple på toppen. I høyre hånd holder hun et septer og i venstre en gren med vinranker. Hun er omgitt av hester, kyr og muligens et par gjeterhunder – tamme husdyr som henspeler på det kultiverte Europa.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Amerika er nesten naken, bare med lendeklede, armbånd på overarmen med runde plater og fjær, og fjærpryd på hodet. Hun sitter på en armadillo eller et beltedyr, og er utstyrt med bue, en øks med spyd i enden og pilkagge over skulderen. Rundt henne er det sauer, to papegøyer i et tre og et tablå med et bord med parterte menneskedeler. Det siste henspeiler på at Amerika ble forbundet med kannibalisme og slike tablåer går igjen i framstillinger av dette kontinentet.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Afrika er framstilt nesten naken. Hun sitter på en krokodille, med bare lendeklede og et flatt ribbensbelte, tørkle på hodet og brede flate armbånd rundt begge håndledd. Hun holder en gren, muligens en olivengren, og er omgitt av en løve, slange, kameleon og en liten drage med piltunge. Rett under inskripsjonen «Africa» er det en bygning som minner om en kirke.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Detalj fra taket. Foto: Anne-Lise Reinsfelt, Norsk Folkemuseum

Det er mye som tyder på at gipsmakeren som laget taket i Kongens gate 5 hadde slike kobberstikk som direkte forelegg. Det er fullt mulig at Jens Jenssen Vinde hadde disse stikkene, men han har ikke – så vidt vites – laget andre tak i Christiania som framstiller verdensdelene. Kanskje kom det en ny gipsmaker til byen i årene omkring 1662? Eller kan det like gjerne ha vært en svenn på vandring som tilførte den gamle mesteren ny inspirasjon fra Nederland og Antwerpen?

FIRE VERDENSDELER: HVORDAN GJØRE VERDENS MANGFOLD BEGRIPELIG

Selv om det er mye vi ikke vet om stukktaketets historie, er det sannsynlig at familien Flygs dagligliv og selskapsliv gjennom mange år utspilte seg nettopp under «de fire verdensdeler». Foruten mange veggfaste innretninger hadde familien Flyg hele 36 løse stoler i sitt hus, og flere bord, blant annet ett med en stor oval eikeplate. Familien var blant de første i Christiania som skaffet seg steintøystallerkener og drikkeglass i større omfang. Mest oppsiktsvekkende er det at de eide et stort antall malerier som prydet veggene. Kanskje forteller disse tingene om en familie som identifiserte seg med en kontinental kultur?

Stukktaket i Kongens gate 5 kan på samme måte ses som et lokalt uttrykk skapt i dialog med den kontinentale kulturen. Det er interessant som en lokal kilde til hvordan nye bilder av verden ble utformet og visualisert. Det forteller om hvordan kunnskap beveget seg over grenser og nedfelte seg lokalt. Avstøpningen av de fire verdensdeler skapte et fastlagt bilde av verden på et gitt tidspunkt i historien, paradoksal nok på en tid da kunnskapen om verden fortonet seg som mest flytende og i stadig endring.

Nye kunnskaper om fremmede verdensdeler ble visualisert ved at verden ble delt inn i avgrensede kontinenter fylt med allegorier og symboler med lett gjenkjennelig meningsinnhold. Dermed ble verdens nye mangfold i kjølvannet av nye oppdagelser gjort begripelig for den tids mennesker. Selv om verdensdelene ble framstilt som forskjellige, tegnet de samtidig opp entydige bilder, slik at folk umiddelbart ville kjenne dem igjen og kunne skille Amerika fra Afrika, Europa fra Asia.

Kari Telste er førstekonservator i Kulturhistorisk avdeling

LITTERATUR OG KILDER

- Berg, Arno 1945. Litt om skarpretterne i Oslo. I St. Hallvard 10
- Braun, Herman, Helge Jordheim og Erling Sandmo 2011. Verden. Unipub forlag. Oslo
- Briså, Benedicte Gamborg, Mette Irene Dahl og Kari Telste. The World Above Their Heads – a Stucco Ceiling at Norsk Folkemuseum. Innlegg (upublisert) på seminaret Local history as border crossing history: Products, people and encounters beyond borders, NTNU, Trondheim 09.-10.11.2012
- Brook, Timothy 2008. Vermeer's Hat. The 17th Century and the Dawn of the Global World, Bloomsbury. New York
- Collett, Alf 1889. Gaarde Mandtal udi Christiania 1661. Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift. Anden Række. IV. Bind. Kjøbenhavn
- Finne-Grønn, S. H. 1932. Rentekammerets norske bestallinger 1600–1814. Norsk Slektshistorisk Forening. <http://genealogi.no/content/rentekammerets-norske-bestallinger-1660-1814> (lest 30.03.2015)
- Garfield, Simon 2013. On the Map. Why the World Looks the Way it Does. Profile Books Ltd. London
- Norsk Folkemuseum. Årsberetning 1916–1917 og 25-årsberetning 1894–1919
- Oslo byleksikon 2005. Kongens gate. Kunnskapsforlaget. Oslo
- Oslo skifteprotokoll 1, s 109–113b (skifte etter Nicolaj Flyg d.e., 1694), og s 336b–346b (skifte etter Nicolaj Flyg d.y., 1701). Digitalarkivet. Skannet skiftemateriale: <http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>
- Pratt, Mary Louise 1992. Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturalism. Routledge. London and New York
- Roede, Lars 2001. Byen bytter byggeskikk. Christiania 1624–1814. Doktorgradsavhandling, Arkitekthøgskolen i Oslo (auksjon i Kongens gate 5, s 321)
- Vigerust, Tore Hermundsson 1996. Christianias befolkning i manntall og regnskaper fra 1680-åra. I Norsk slektshistorisk tidsskrift, bind XXXV – hefte III
- Vigerust, Tore Hermundsson. Oslo Historie. Personnavnregister til Christianias gårdsmatrikler 1661–1663: http://www.vigerust.net/tore/oslo/gardsmatrikler_1661_1663.html (lest 18.02.2015)
- Vigerust, Tore Hermundsson. Oslo Historie: Kilder fra Christiania, kronologisk 1680–1730: <http://www.vigerust.net/tore/oslo/christianiakilder-1680index.html> (lest 30.10.2012)